

The sound of silence¹ – Југословенска штампа о организованом исељавању Јевреја из Југославије у Израел (1948–1952)

Апстракт: *Рад се бави начином на који је југословенска штампа испратила пет таласа организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел између 1948. и 1952. године. Анализом квантитативног и квалитативног оквира разматрања питања везаних за емиграцију, пажња је преваходно посвећена начину на који је специфичан спољнополитички положај југословенске државе утицао на став штампе према процесу исељавања.*

Кључне речи: Југославија, Израел, исељавање, штампа

Проглашење независности Израела, после повлачења британских мандатних трупа са територије Палестине 14. маја 1948. године, означило је почетак једног од највећих миграционих покрета двадесетог века.² Под снажним утицајем последица Холокауста и коначног остварења ционистичког сна о обнављању државе јеврејског народа, имигранти из свих крајева Европе и света су у Израелу видели прилику за нови почетак. Ни југословенска јеврејска заједница у том смислу није представљала изузетак. Југословенска држава је, међутим, у емиграцији европских Јевреја специфичну улогу играла и пре него што је некадашњи британски мандат укинут како би била створена национална држава јеврејског народа.

Од тренутка када је са постепеним ширењем територије под немачком влашћу почела масовна емиграција европских Јевреја, приближно је педесет хиљада избеглица спас од антисемитских мера нацистичког, и њему сродних

---

¹ Наслов песме Пола Сајмона и Арта Гарфанкла, објављене на албуму *Wednesday Morning, 3 A.M.* (1964)

² Између 1948. и 1952. године, када је број усељеника у Израел на годишњем нивоу био и највиши, приближно се 700.000 Јевреја, највећим делом из земаља Европе, населило на територији новостворене јеврејске државе. – Alfassi, Itzhak, *Immigration and Settlement*, Jerusalem 1973, стр. 56; О динамици имиграције у Израел видети још: Neumann, Shoshana, *Aliyah to Israel: Immigration under Conditions of Adversity*, Bonn 1999, стр. 1–5.

режима, потражило у транзиту преко територије Краљевине Југославије.³ Иако су британске власти упорно покушавале да контролишу усељавање на територију свог мандатног подручја на Блиском истоку, одређени број јеврејских избеглица је на тај начин ипак успео да стигне и до Палестине.⁴

Када је југословенска држава, после завршетка Другог светског рата, обновљена на новим идеолошким темељима, једна од малобројних веза са Краљевином које су остале очуване био је благонаклон став према јеврејским избеглицама. Делујући у складу са начелима совјетске спољне политике на простору Блиског истока,⁵ Југославија је у првим послератним годинама још једном одиграла активну улогу у илегалној емиграцији у Палестину.⁶ За разлику од међуратног времена, међутим, југословенски Јевреји нису били у прилици да се одмах прикључе тим послератним миграцијама.

Формално ограничење броја имиграната на годишњем нивоу, у складу са одредбама „Беле књиге“ (1939),⁷ после завршетка Другог светског рата и даље је било на снази. Мада су помагале исељавање некадашњих заточеника концентрационих логора у Палестину, југословенске власти су дословно порицале своје учешће у том процесу, не желећи да ризикују отворени сукоб са Великом Британијом. Због истог разлога је југословенским Јеврејима, између 1945. и 1948. године било ускраћено право да емигрирају у Палестину. Тек после проглашења независности Израела, када су све одлуке британских ман-

³ О томе видети: Grünfelder, Anna, „Aufgeschobene Vernichtung. Jüdische Emigration nach Jugoslawien (1933–1938–1945)“, у: *Südosteuropaforschung*, 71, 2012, стр. 233–284; Boeckh, Kathrin, „Židovska vjerska općina u Zagrebu do 1941. godine“, у: *Časopis za suvremenu povijest*, 1, 1995, стр. 33–53; Ristović, Milan, „Jugoslavija i jevrejske избеглице 1938–1941“, у: *Istorija XX veka*, 1, 1996, стр. 21–43; Ristović, Milan, „Turisti pod sumnjom (o jednom vidu politike Kraljevine Jugoslavije prema jevrejskim избеглицам 1938–1941 godine)“, у: *Zbornik radova sa okruglog stola Kladovo transport*, Beograd 2006, стр. 170–189; Ristović, Milan, „Unsere und fremde Juden. Zum Problem der Jüdischen Flüchtlinge in Jugoslawien 1938–1941“, у: *Zwischen grossen Erwartungen und bösem Erwachen. Juden, Politik und Antisemitismus in Ost-und Südosteuropa 1918–1945*, herausgegeben von: Dittmar Dahlmann, Anke Hilbrenner, Paderborn 2007, стр. 191–216.

⁴ Опширно у судбини Јевреја који су током Другог светског рата избегли са територија окупираних Југославије, видети: Ристовић, Милан, *У потрази за уточиштем – Југословенски Јевреји у бекству од Холокауста*, Београд 1998.

⁵ Vestad, Od Arne, *Globalni Hladni rat*, Beograd 2008, стр. 171.

⁶ О томе видети: Ivanković, Mladenka, „Odlazak jevrejskih избеглица – жртва Холокауста из европских земаља за Палестину преко територије Југославије 1946/7. године“, у: *Tokovi istorije*, 3, 2006, стр. 141–153. и Ivanković, Mladenka, *Jevreji u Jugoslaviji 1944–1952: Kraj ili novi početak*, Beograd 2009, стр. 300–306. (у даљем тексту: Ivanković, M., *Jevreji u Jugoslaviji...*)

⁷ По одредбама „Беле књиге“, коју је Велика Британија унилатерално донела 17. маја 1939. године, имиграција јеврејског становништва у Палестину ограничена је на 75.000 током пет година. Након истека тог времена, о даљој имиграцији Јевреја у Палестину одлуку је требало да донесе локално арапско становништво. „Бела књига“ остала је основ политике спрема Палестине све док Велика Британија 1947. године није донела одлуку о одрицању од мандатне власти на том подручју. – Mansfield, Peter, *A History of the Middle East*, London 2003, стр. 232–233.

датних власти постале ништавне, Јеврејима из Југославије је пружена прилика да неометано оду.

Између 1948. и 1952. године Савез јеврејских вероисповедних општина организовао је, заједно са надлежним југословенским и израелским властима,⁸ те међународним јеврејским организацијама, пет таласа исељавања југословенских Јевреја у Израел.⁹ У склопу тих пет таласа Југославију је напустило приближно 7.500 Јевреја, односно половина оних који су преживели трагедију Другог светског рата.

Организована емиграција у Израел одиграла се у годинама кључним за дефинисање спољнополитичког положаја послератне југословенске државе. Верни експонент совјетске политике непосредно после завршетка рата, Југославија се после Резолуције Информбироа, у јуну 1948. године, окренула потрази за новим спољнополитичким ослоном.¹⁰ Поклапање процеса организоване емиграције

⁸ У послератном југословенском друштву, које је било начелно атеистичко, у складу са принципима марксизма-лењинизма, Јевреји су, као и све остале верске заједнице, морали да ределинише свој положај. Савез јеврејских вероисповедних општина се, у тежњи да обезбеди несметану интеграцију јеврејске заједнице, окренуо политици зближавања и активне сарадње са новим режимом. Прилагођавање Савеза идеолошком оквиру комунистичког режима у Југославији, у пракси се манифестовало инсистирањем на националној компоненти јеврејског идентитета. Верски је карактер заједнице, у складу са основном претпоставком марксизма-лењинизма, о одвајању државе од цркве постао делом приватног живота појединца, за који се претпостављало да ни на који начин не утиче на јавни живот. – Ivanković, M., *Jevreji u Jugoslaviji...*, стр. 115; Процес приближавања југословенском режиму симболично је окончан када је на Шестој конференцији јеврејских вероисповедних општина Југославије, 1952. године, из званичног назива Савеза и појединачних општина избачена одредница „вероисповедни“. – Radić, Radmila, *Verom protiv vere*, Beograd 1995, стр. 85; Организација масовног исељавања у Израел представљала је један од најкомплекснијих израза сарадње Савеза јеврејских вероисповедних општина са послератним југословенским властима. Превасходно су спољнополитичке околности у којима се исељавање одиграло омогућиле Савезу да кроз тај процес детаљно разради идеју своје и интеграције јеврејске заједнице у југословенско друштво после рата. О томе више: Radovanović, Milan, „Die Auswanderung jugoslawischer Juden nach Israel im Kontext des jugoslawisch-sowjetischen Konfliktes (1948–1952)“, у: *Südosteuropaforschung* (у штампи).

⁹ У децембру 1948. и јануару 1949. године, Југославију је, у склопу првог организованог исељавања, напустило 4.098 Јевреја. У јуну и јулу наредне године њима се придружило још 2.490 исељеника, који су сачињавали други талас организоване емиграције. У три наредне године је било организовано треће (март 1950, 409 исељеника), четврто (мај 1951, 658 исељеника) и пето организовано исељавање (октобар 1952, 84 исељеника). Извештаји о тим исељењима чувају се у Архиву Јеврејског историјског музеја (АИМ), Алија (Ал.) 1948–1951, привремена кутија (п.к.) 768.

¹⁰ Развој југословенске спољне политике после Другог светског рата обично се дефинише као процес сачињен од три фазе. Од завршетка рата, па до Резолуције Информбироа, југословенска спољна политика у потпуности је окренута Совјетском Савезу и земљама народне демократије, с којима се остварује свеобухватна сарадња. Раздобље од 1949. до 1953. године обележио је сукоб са Информбироом, развијање идеје политичке самосталности и постепено отварање југословенске државе према свету. Коначно, од 1953, Југославија напушта оквире европске политике и окреће се сарадњи са земљама Азије и Африке на глобалном нивоу, што ће резултирати коначним

са временом у коме је држава ефективно иступила из оквира Источног блока и постепено се ослободила свеобухватног притиска Совјетског Савеза, допринело је томе да исељавање у Израел добије специфичан значај.

Еманципација Југославије од совјетског утицаја умногоме је дефинисала и развој југословенске спољнополитичке активности на простору Блиског истока. Доба интензивне југословенско-совјетске сарадње обележила је пасивност југословенске дипломатије у овом региону.¹¹ Резолуција Информбироа условила је постепено отварање Југославије према државама Блиског истока, мада ће до праве експанзије југословенске блискоисточне политике доћи тек средином педесетих година. У тежњи да оствари равноправну сарадњу са свим државама региона,¹² југословенска дипломатија се суочила са раздором који је постојао између Израела, с једне, и арапских држава, с друге стране. Свесни да сваки уступак једној страни изазива огорченост друге стране, југословенске власти су покушавале да развију модел изоловане сарадње са Израелом, односно са арапским државама, при чему ни на који начин не би било покренуто питање њихових међусобних односа.¹³

Југословенско-израелски односи прошли су фазу интензивне експанзије непосредно после Резолуције Информбироа.¹⁴ Мада раскид веза са земљама Источног блока није одмах довео до експанзије југословенско-израелске сарадње, у тренуцима када је сукоб са Совјетима постао јаван, дипломатско зближавање Југославије и Израела већ је било очигледно.¹⁵ Специфична аналогија која је постојала у геополитичком положају две државе,¹⁶ на почетку пасивног конф-

---

формулисањем политике несврстаности. – Bogetić, Dragan, *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost*, Beograd 1990, стр. 49–123.

¹¹ Развој ситуације на Блиском истоку непосредно после рата посматран је као нешто што се одиграло далеко од југословенске државе и што није заслуживало интензивно ангажовање, посебно у поређењу са акутним проблемима попут тршћанске кризе. – Petrović, Vladimir, *Jugoslavija stupa na Bliski istok. Stvaranje jugoslovenske bliskoistočne politike 1946–1956*, Beograd 2007, стр. 29–31. (у даљем тексту: Petrović, V., *Jugoslavija stupa na Bliski istok...*). О томе видети још и Životić, Aleksandar, „Југославија и Блиски исток (1945–1956)“, у: *Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961*, уредник: Slobodan Selinić, Beograd 2008, стр. 485–486. (у даљем тексту: Životić, A., „Југославија и Блиски исток (1945–1956)“...) и Животић, Александар, „Југославија и Блиски исток у Хладном рату“, у: *Југославија у Хладном рату*, уредник: Александар Животић, Београд 2010, стр. 38.

¹² Petrović, V., *Jugoslavija stupa na Bliski istok...*, стр. 51.

¹³ Petrović, V., *Jugoslavija stupa na Bliski istok...*, стр. 51–53.

¹⁴ Životić, A., „Југославија и Блиски исток (1945–1956)“, стр. 485–486. О различитим аспектима југословенско-израелске сарадње, видети још: Терзић, Милан, „Од признања до прекида (Југославија и Израел 1948–1967)“, *Војноисторијски гласник*, 1, 2010, стр. 43–47. (у даљем тексту: Терзић, М., „Од признања до прекида“...)

¹⁵ Petrović V., *Jugoslavija stupa na Bliski istok...*, стр. 50.

¹⁶ Независност Израела представљала је један од малобројних америчко-совјетских консензуса у току Хладног рата. Стаљин је у јеврејској држави на Блиском истоку тражио тактичку

ликта, који је тек добијао обресе Хладног рата, умногоме је допринела развоју те сарадње.¹⁷ Крајем 1949. године југословенска дипломатија је чак оценила да Израел представља „најлепљу“ земљу на Блиском истоку, и да би, као таква, могла бити потенцијално врло захвалан партнер Југославији.¹⁸

Мада је све до Суецке кризе (1956) интензивно сарађивала са Израелом, Југославија се доследно уздржавала од било каквог дугорочног обавезивања према јеврејској држави на Блиском истоку.¹⁹ Тражење, најпре, равнотеже између арапске и израелске стране, а коначно и потпуно окретање сарадњи са арапским државама, условили су да Израел никада не постане прави ослонац Југославије у формулисању политике на Блиском истоку.

Приликом писања овог чланка, коришћена је дневна и периодична штампа која је у Југославији објављивана између 1948. и 1952. године. Основни циљ је био сагледавање начина на који је емиграција у штампи била приказана, затим која су питања била издвојена као посебно важна, односно у спрези са којим процесима је исељавање у Израел било разматрано. Овом приликом нису биле узимане у обзир публикације саме јеврејске заједнице пошто су оне теми организоване емиграције приступиле са одређене временске дистанце и на специфичан начин, због чега се не уклапају у постављени методолошки оквир.

Југословенска штампа је исељавању у Израел између 1948. и 1952. године посветила свега четири чланка ограниченог обима. „Борба“ са једним,²⁰ односно „Политика“ са три прилога²¹ су извештавале о организованој емиграцији.²²

предност за Совјетски савез. Очекивао је да ће независност Израела испровоцирати успон арапског национализма, те да ће у таквим условима политичка левица у Израелу тражити подршку Совјетског Савеза, који би на тај начин могао да постане доминантан на читавом простору Блиског истока. Стаљин је сматрао и да ће званични Израел заузети антизападну позицију у послератном свету, преваходно због пасивности западних сила према нацистичком режиму. – Schaffer, Harry, *The Soviet Treatment of Jews*, New York 1974, стр. 13; Хари Труман је, с друге стране, после рата био изложен великом унутрашњополитичком притиску америчке јеврејске заједнице. Свестан њеног утицаја, пожурио је да призна независност Израела, чак и поред изричитог противљења Стејт департамента и војске, који су сматрали да ће на тај начин трајно бити онемогућена свака врста сарадње са арапским државама на Блиском истоку. – Ovendale, Ritchie, *Britain, the United States and the end of the Palestine Mandate 1942–1948*, Woodbridge-Suffolk 1989, стр. 302.

¹⁷ Shay, Shaul, „Israel and Yugoslavia between East and West“, у: *Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961*, уредник: Slobodan Selinić, Beograd 2008, стр. 473–474.

¹⁸ Petrović, V., *Jugoslavija stupa na Bliski istok...*, стр. 51.

¹⁹ Исто, стр. 53–54.

²⁰ „Прва група Јевреја који су напустили Југославију упутила је телеграм маршалу Титу“, *Борба*, 14. децембар 1948, стр. 2.

²¹ „Нова група Јевреја одлази у Палестину“, *Политика*, 30. мај 1951, стр. 2; „Захвалност Јевреја који путују у Израел“, *Политика*, 30. мај 1951, стр. 2; „Јеврејски исељеници упутили поздрав маршалу Титу“, *Политика*, 30. октобар 1952, стр. 2.

²² Мимо наведених дневних листова, консултована су и недељна гласила Комунистичке партије Југославије, „Црвена звезда“ (1948–1951) и „Црвена застава“ (1948–1950), односно „НИН“

Занемарљив број чланака у којима је разматран процес исељавања у Израел одговара генерално ограниченом интересовању југословенске штампе за сва питања везана за простор Блиског истока.²³ Како је Југославија тек почињала да формулише своје спољнополитичке циљеве у том региону, штампа му је, сасвим разумљиво, посветила тек минималну пажњу.

Мада се извесно није могло очекивати да ће малобројни чланци посвећени организованој емиграцији у Израел пружити, у било ком смислу, свеобухватан увид у развој спољне политике Југославије после 1948. године, динамика њиховог објављивања и њихови садржаји крајње су индикативни. Промена у начину перципирања исељавања у Израел видљива је чак и у минималним оквирима у којима је југословенска штампа извештавала о том процесу.

Маргиналија централног значаја

Први талас исељеника из Југославије у Израел завредео је само један чланак. Садржај тог чланка, објављеног у „Борби“,²⁴ своди се на цитат из телеграма који су јеврејски исељеници, опраштајући се од своје југословенске домовине, упутили Јосипу Брозу Титу.²⁵

Непосредно после Резолуције Информбироа, спољнополитичка позиција Југославије била је нејасна. И даље, у суштини, укључен у остваривање циљева совјетске спољне политике, југословенски режим је своје ангажовање у датом процесу морао дефинисати на другачији начин или се од њега, пак, у потпуности дистанцирати. Незаинтересованост југословенске штампе за први талас јеврејских исељеника може се посматрати као израз постепеног, мада

(1951–1952), али у њима није пронађен ниједан чланак који се тиче организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел.

²³ Petrović, V., *Jugoslavija stupa na Bliski istok...*, стр. 18.

²⁴ „Прва група Јевреја који су напустили Југославију упутила је телеграм маршалу Титу“, *Борба*, 14. децембар 1948, стр. 2.

²⁵ Текст телеграма чији је део цитиран у „Борби“ у целисти гласи: „Прва група југословенских исељеника која одлази данас из своје драге отаџбине Федеративне народне републике Југославије у младу државу Израел да тамо учествује у њеној борби и изградњи, шаље вама и целој влади наше државе пламене поздраве и изразе дубоке благонаклоности одлазећи из земље у којој смо вековима живели са чијим народима смо делили и добро и зло, а у чијој борби за потпуно национално ослобођење у изградњи социјализма под нашим мудрим државним руководством су и Јевреји Југославије одано учествовали, ми вас уверавамо да никада нећемо заборавити стари завичај и да ћемо бити чврста спона пријатељства између Федеративне народне републике Југославије и државе Израел, напредним и истинским демократским стремљењима нове Југославије и животу, а са циљем да држава Израел постане истински независна и демократска земља, чврст бедем против империјализма и реакције“ (део садржаја телеграма цитиран у „Борби“, подвукао М. Р.), АЈИМ, Ал. 1948–1951, п.к. 758, *Телеграм Иса Хермана, за 729 исељеника, Председнику владе ФНРЈ, Маршалу Југославије, другу Јосипу Брозу Титу*

само симболичног, дистанцирања југословенских власти од начела совјетске спољне политике. Очигледно је у датом тренутку југословенска штампа нејасне размере еманципације државе од совјетског утицаја покушавала да испољи скоро па потпуним игнорисањем процеса емиграције у Израел. Прво организовано исељавање југословенских Јевреја, мада далеко најбројније,²⁶ због тога није завредило скоро никакву пажњу. Сам врхунац југословенско-совјетског сукоба условио је да други (1949) и трећи талас (1950) организоване емиграције у Израел уопште не нађу своје место у југословенској штампи.

Мимо општег оквира југословенско-совјетског сукоба, који је дефинисао начин на који је штампа приступила питању организоване емиграције, у обзир се као релевантан фактор мора узети и став Југославије у односу на државе Блиског истока. Мада још ограниченог обима, присуство Југославије у том региону од 1948. до 1950. године било је обележено амбивалентношћу, која је изражена паралелном сарадњом са Израелом и арапским државама. Индолентност југословенске штампе према прва три таласа организованог исељавања у Израел може се посматрати и као поштовање специфичне политике избегавања питања која би могла изазвати негативну реакцију било које од две стране сукобљене на Блиском истоку.²⁷

„Политика“ се први пут, додуше са два чланка, огласила поводом четвртог таласа организоване емиграције у мају 1951. године.²⁸ Пето исељавање, у октобру 1952. године, испраћено је једним чланком.²⁹ Мада су ти чланци били нешто разноврсније садржине од оног објављеног у „Борби“ 1948. године, и даље су то били одабрани цитати из телеграма исељеника упућених Јосипу Брозу.³⁰

²⁶ Током децембра 1948. и јануара 1949. године у Израел се упутило 4.098 југословенских Јевреја, што представља приближно половину свих исељеника који ће из Југославије емигрирати у пет таласа организованог исељавања, АЈИМ, Ал. 1948–1951, п.к. 758, *Допис Савеза јеврејских вероисповедних општина Југославије* (даље СЈВОЈ), *свим јеврејским вероисповедним општинама* (даље ЈВО) *Југославије*, Предмет: Извештај о одласку у државу Израел, 17. јануар 1949, Пов. бр. 94/49.

²⁷ Petrović, V., *Jugoslavija stupa na Bliski istok...*, стр. 51.

²⁸ „Нова група Јевреја одлази у Палестину“, *Политика*, 30. мај 1951, стр. 2; „Захвалност Јевреја који путују у Израел“, *Политика*, 30. мај 1951, стр. 2.

²⁹ „Јеврејски исељеници упутили поздрав маршалу Титу“, *Политика*, 30. октобар 1952, стр. 2.

³⁰ Текст телеграма који су исељеници четврте организоване емиграције југословенских Јевреја у Израел, послали Јосипу Брозу Титу (АЈИМ, Ал. 1953, п.к. 754, *Телеграм председнику владе, маршалу Југославије, другу Јосипу Брозу Титу*, 30. мај 1951) гласи: „При одласку из свог старог завичаја у своју нову домовину јеврејски исељеници шаљу вам искрене поздраве и уверавају вас да никада неће заборавити живот у новој Југославији, а посебно пуну националну и политичку равноправност коју су у њој уживали. Уверавамо вас да ћемо увек бити искрени и неуморни поборници пријатељства Израела и нове Југославије. Сматрамо својом дужношћу да као живи сведоци изградње социјализма и борбе за мир, националну равноправност и независност проносимо у свету истину о данашњој Југославији, њеним напорима и путевима њеног

Емиграција Јевреја је, са променом спољнополитичког положаја југословенске државе почетком педесетих година, у штампи добила нов симболични значај. Последња два таласа исељеника која су напустила Југославију, мада далеко мања од оних из 1948. и 1949. године, југословенска штампа је испратила са сразмерно већом пажњом. Процесу, започетом како би се остварили циљеви совјетске спољне политике, који је у штампи до тог тренутка био скоро потпуно игнорисан, почетком педесетих година почело се очигледно приступати на другачији начин. Даљи напредак југословенске државе у смеру самосталног делања приметан је у тежњи штампе да организовано исељавање посматра као део аутентичне и оригиналне спољнополитичке активности југословенске државе.³¹

Осамостаљивање југословенске политике у штампи се огледа и у приступу питањима везаним за Израел, односно израелско-југословенску сарадњу.³² Док је после проглашења независности Израела југословенска штампа била врло уздржана у извештавању о новоствореној држави и Блиском истоку генерално, интензивирање југословенско-израелских односа до краја 1952. године донело је одговарајуће промене. Истичући свеобухватност сарадње са Израелом, југословенска штампа је посебну пажњу посветила посети израелске војне делегације Југославији, у октобру 1951. године.³³

социјалистичког развитка. Желимо од свег срца народима Југославије даље успехе у изградњи социјализма и у њиховој борби за равноправне односе међу народима и државама и за очување мира у свету. Живео друг Тито.“ Телеграм који су исељеници петог таласа организоване емиграције упутили Јосипу Брозуну није сачуван у прегледаној грађи.

³¹ Ова је идеја, на круцијалан начин, обележила читав процес организованог исељавања, како је од самог почетка била присутна у одговарајућим дописима Савеза. Видети: АЈИМ, Ал. 1948–1951, п.к. 768, *Циркулар СЈВОЈ, свим исељеницима који одлазе у државу Израел*, 14. новембар 1948, Пов. бр. 2131/48; АЈИМ, Ал. 1948–1951, п.к. 768, *Циркулар СЈВОЈ, свим исељеницима који одлазе у државу Израел*, 19. јун 1949, Пов. бр. 2126/49; АЈИМ, Ал. 1948–1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. XXVIII)*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 19. јун 1949, Пов. бр. 2127/49; АЈИМ, Ал. 1948–1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим исељеницима треће алије*, 4. март 1950, Пов. бр. 953/50. Видети о томе још и АЈИМ, п.к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Треће групно исељење у државу Израел (Циркулар I), 24. октобар 1949, Пов. бр. 3488/49.

³² Само неки од чланака објављених тада у југословенској штампи: „Израел тражи да ОУН предузме мере за обустављање непријатељстава“, *Политика*, 7. мај 1951, насловна страна; „Сиријско-израелски сукоб пред Саветом безбедности“, *Политика*, 18. мај 1951, насловна страна; „Бен Гурион изјављује да је Израел спреман да успостави мир са арапским земљама“, *Политика*, 18. мај 1951, насловна страна.

³³ „Израелска војна делегација у Београду“, *Политика*, 23. октобар 1952, стр. 2; „Израелска војна делегација у Сарајеву“, *Политика*, 26. октобар 1952, стр. 5; „Израелска војна делегација напустила Југославију“, *Политика*, 29. октобар 1952, насловна страна. Војно-техничка сарадња представљала је један од темеља југословенско-израелских билатералних односа, Терзић, М., „Од признања до прекида“..., стр. 43–47. и Životić, А., „Jugoslavija i Bliski Istok (1945–1956)“..., стр. 492–493.

И поред, очигледно, много већег симболичког значаја који је штампа придавала последњим таласима емиграције југословенских исељеника у Израел, чланци посвећени њима остали су малобројни и скромног обима. Југословенска дипломатија је почетком педесетих и даље покушавала да оствари паралелну сарадњу са Израелом и арапским државама на Блиском истоку, свесна да су у питању међусобно искључиве активности. Јачање сарадње са Израелом изазвало је тада чак и протест арапских земаља због наводног занемаривања односа с њима.³⁴ Балансирање између интензивне сарадње са Израелом и жеље да се не угрозе односи са арапским земљама очигледно је резултирало поновним, мада врло контролисаним, извештавањем о овој теми у југословенској штампи.

Из нове Југославије у нову домовину

Док је динамика њиховог објављивања осликавала искључиво специфичности спољнополитичког положаја Југославије, садржајима малобројних чланака посвећених организованој емиграцији у Израел истакнути су и поједини видови унутрашњополитичког развоја државе. То је доследно чињено цитирањем телеграма који су јеврејски исељеници, са бродова којима су напустили Југославију, упутили Јосипу Брозу Титу.

Циљано приближавање Савеза јеврејских вероисповедних општина послератно југословенском режиму довело је до тога да специфичне идеје које су одликовале положај државе нађу своје место у њиховој комуникацији.³⁵ У току организоване емиграције у Израел однос Савеза јеврејских вероисповедних општина према југословенским властима изродио је јединствен облик пропаганде. Савез је, у дописима упућеним како исељеницима тако и надлежним властима, доследно инсистирао на идејама које су лежале у темељима послератног развоја Југославије, у тежњи да обезбеде свој и положај јеврејске заједнице у оквиру нове југословенске државе и друштва. Телеграми којима су се исељеници опраштали од југословенских власти представљали су репрезентативни и традиционални пример таквог ангажовања.

Савез је крајем првог таласа исељавања подстакао југословенске Јевреје да упуте опроштајни телеграм Јосипу Брозу Титу.³⁶ При том је очигледна намера

³⁴ Petrović, V., *Jugoslavija stupa na Bliski istok...*, стр. 41.

³⁵ О настојањима југословенске јеврејске заједнице да се успешно интегрише у југословенско друштво, видети: Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji (1944–1952)...*, стр. 112–115.

³⁶ АЈИМ, Ал. 1948–1951, п.к. 768, *Циркулар СЈВОЈ, свим исељеницима који одлазе у државу Израел*, 14. новембар 1948, Пов. бр. 2131/48; АЈИМ, Ал. 1948–1951, п.к. 768, *Циркулар СЈВОЈ, свим исељеницима који одлазе у државу Израел*, 19. јун 1949, Пов. бр. 2126/49; АЈИМ, Ал. 1948–1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. XXVIII)*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 19. јун 1949, Пов. бр. 2127/49; АЈИМ, Ал. 1948–1951, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим исељеницима треће алије*, 4. март 1950, Пов. бр. 953/50.

Савеза била да још једном истакне доминантне идеје које су обележиле развој послератне југословенске државе.³⁷ У тим телеграмима је доследно наглашавана спремност припадника јеврејске заједнице да сарађују са југословенским властима ради обезбеђивања њихове несметане друштвене и политичке интеграције. Изразе поштовања директно упућених Јосипу Брозу у том контексту треба посматрати и као индиректне изразе поштовања према југословенском режиму у целини.

Мада тема опроштајних телеграма није била доминантна, и југословенска спољна политика нашла је у њима своје место.³⁸ Надовезујући се на изразе поштовања према југословенској држави, исељеници су истакли и приврженост аутентичној политици и специфичном статусу Југославије у послератном свету. Исељеници су дефинисани као својеврсна спона између две државе и носиоци идеја аутентичне југословенске револуције.³⁹

Југословенска је штампа питању организоване емиграције у Израел доследно приступала извештавајући о том посебном облику пропагандне делатности Савеза и јеврејске заједнице, а не о самом исељавању. Чланци посвећени исељавању углавном су се сводили на одабране одломке из телеграма које су

³⁷ Видети: АЈИМ, п.к. 935, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Извештај о одласку у државу Израел, 17. јануар 1949; Прилог 1, *Телеграм Исе Хермана, шефа транспорта, за 729 исељеника, председнику Владе ФНРЈ, Маршалу Југославије, другу Јосипу Брозу Титу*; АЈИМ, п.к. 935, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Извештај о одласку у државу Израел, 17. јануар 1949, Прилог 2, *Телеграм Славка Радеја, шефа транспорта, за 919 исељеника, председнику Владе ФНРЈ, Маршалу Јосипу Брозу Титу*; АЈИМ, Ал. 1948–1951, п.к. 880, *Допис СЈВОЈ, Хитахдут Олеј Југославије*, 2. август 1949, Прилог 1, *Телеграм Стевана Фишера, шефа транспорта, за 594 исељеника, председнику Владе ФНРЈ, Маршалу Југославије, другу Јосипу Брозу Титу*; АЈИМ, Ал. 1948–1951, п.к. 880, *Допис СЈВОЈ, Хитахдут Олеј Југославије*, 2. август 1949, Прилог 2, *Телеграм шефа транспорта, Михаила Левија, у име 869 исељеника, председнику ФНРЈ, Маршалу Југославије, другу Јосипу Брозу Титу*; АЈИМ, Ал. 1948–1951, п.к. 880, *Допис СЈВОЈ, Хитахдут Олеј Југославије*, 2. август 1949, Прилог 3, *Телеграм шефа транспорта, Цезара Левија, у име 1.027 исељеника, председнику ФНРЈ, Маршалу Југославије, другу Јосипу Брозу Титу*

³⁸ Исто.

³⁹ Идеја јеврејских исељеника као споне која ће трајно повезати Југославију и Израел налази се скоро у сваком допису којим су се Савез јеврејских вероисповедних општина Југославије или Хитахдут Олеј Југославије (Удружење исељеника из Југославије у Израелу) обраћали локалним јеврејским општинама или самим исељеницима. Позив упућен исељеницима да одиграју улогу својеврсног везивног елемента између две државе може се, између осталог, наћи и у АЈИМ, п.к. 856, *Циркулар СЈВОЈ, свим исељеницима*, 14. новембар 1948, Пов. бр. 2131/48; АЈИМ, п.к. 768, *Циркулар СЈВОЈ, свим исељеницима који одлазе у државу Израел*, 19. јун 1949, Пов. бр. 2126/49; АЈИМ, п.к. 768, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Треће групно исељење у државу Израел (Циркулар I), 24. октобар 1949, Пов. бр. 3488/49.

исељеници, непосредно пре него што ће напустити земљу, упућивали Јосипу Брозу Титу.⁴⁰

Чланак објављен у „Борби“⁴¹ представља селекцију репрезентативних идеја које су нашле своје место у опроштајном телеграму исељеника. Дословно преношење текста телеграма исељеника представљало је циљно истицање исељеника као носилаца пропаганде у југословенској штампи. Идеје које је „Борба“ издвојила из текста телеграма исељеника могу се сматрати својеврсним образцем који је поштован када су се исељеници обраћали југословенским властима.

Чланци објављени у мају 1951, односно октобру 1952. године,⁴² поводом четвртог, односно петог организованог исељавања, и даље садрже исте основне идеје које су истакнуте у „Борби“ четири године раније. Значај исељеника у Израел у пропагирању ових идеја је, међутим, унеколико прецизније дефинисан.

Инсистирање на аутентичности и сврсисходности југословенског схватања социјализма, какво је само индиректно било назначено у југословенској штампи крајем 1948. године, крајем 1950. и почетком 1951. године постало је

⁴⁰ Само се један од четири чланка објављена поводом организованог исељавања односио директно на емиграцију, а не на опроштајни телеграм који су исељеници послали Јосипу Брозу Титу. „Политика“ је 31. маја 1951. године, поводом четвртог таласа организоване емиграције, донела вест следеће садржине: „Израелским бродом „Галилах“, који је јуче из Венеције стигао у ријечку луку, путује данас из наше земље око 650 Јевреја. Они су допутовали у Ријеку из разних крајева земље,“ „Нова група Јевреја одлази у Палестину“, *Политика*, 31. мај 1951, стр. 2.

⁴¹ Пун текст чланка објављеног у „Борби“ гласи: „Ових дана прва група од око седам стотина Јевреја напустила је Југославију на путу за Израел – у телеграму који су том приликом упутили маршалу Титу каже се између осталог: ‘Ми Вас уверавамо да никад нећемо заборавити стари завичај и да ћемо бити чврста спона пријатељства између ФНРЈ и државе Израел – напредна и истински демократска стремљења нове Југославије надаћемо се да ће нас увек и у нашем раду, са циљем да држава Израел постане потпуно независна и демократска земља, чврст бедем против империјализма и реакције,“ „Прва група Јевреја који су напустили Југославију упутила је телеграм маршалу Титу“, *Борба*, 14. децембар 1948, стр. 2.

⁴² Потпун текст ових чланака гласи: „Група исељеника Јевреја из Суботице, која је отпутовала у Израел, упутила је поздрав Савезној влади и преко ње, свим народима Југославије – они обећавају да ће у новој држави радити на даљем зближавању нашег и израелског народа, ширећи свуда истину о Југославији“, „Захвалност Јевреја који путују у Израел“, *Политика*, 31. мај 1951, стр. 2. „Напуштајући тле старе домовине, на путу за Израел, пета група јеврејских исељеника упутила је маршалу Титу поздравни телеграм, у коме га уверава да неће никада заборавити слободан живот и пуну националну и политичку равноправност, коју су уживали у социјалистичкој Југославији. „Будите уверени“, каже се у телеграму, „да ће нова Југославија имати у нама искрене поборнике за ширење истине о данашњој Југославији и њеном изворном и успешном путу ка изградњи социјализма. Нећемо жалити труда да јачамо пријатељство између Нове Југославије и државе Израел. Народима Југославије желимо пун успех у борби за изградњу социјализма и за равноправне односе међу народима и државама и за чување мира у свету. Ви сте, друже Маршале, највећа гаранција да ће народи Југославије успети у томе. Да поживите много година на срећу народу Југославије и напредног човечанства“, „Јеврејски исељеници упутили поздрав маршалу Титу“, *Политика*, 30. октобар 1952, стр. 2.

далеко изричито је. Сви видови југословенско-совјетског сукоба и све његове могуће последице отворено су разматрани у штампи. Прихватање конфликта са Совјетским Савезом као реалне и дугорочно значајне промене спољнополитичког положаја југословенске државе, утицало је и на начин на који је штампа приступила питању емиграције југословенских Јевреја у Израел.

Чланак објављен у „Политици“ поводом петог, последњег, таласа организованог исељавања југословенских Јевреја у Израел представља својеврсну кулминацију ангажованог разматрања процеса емиграције у југословенској штампи. Цитирајући део телеграма у коме су исељеници истакли да никада неће заборавити „слободан живот и пуну националну и политичку равноправност, коју су уживали у социјалистичкој Југославији,⁴³ „Политика“ је директно инсистирала на наводно привилегованом положају који је јеврејска заједница уживала у послератној југословенској држави. Та идеја је представљала, колико величање југословенске државе и југословенског модела социјализма, толико и индиректно ниподаштавање амбивалентног става власти земаља Источног блока, превасходно Совјетског Савеза, према јеврејској заједници, а посебно према питању емиграције у Израел.⁴⁴

⁴³ Исто.

⁴⁴ Емиграција совјетских Јевреја у потпуности је зависила од тренутних циљева совјетске спољне политике и била подложна наглим забранама. Чак и када емиграција у Израел није била званично забрањена, совјетски Јевреји су морали да се изборе са изузетно обимном и компликованом административном процедуром како би могли да напусте земљу, Mertens, Lothar, *Alija – Die Emigration der Juden aus der UdSSR/GUS*, Bochum 1993, стр. 84–87. У Румунији су, као и у СССР, номинално сви грађани, па тако и Јевреји, уживали право слободне емиграције. Истовремено је, међутим, вршена интензивна антиционистичка пропаганда. Исељавање у Израел било је условљено одрицањем од непокретне имовине и откупом који је за сваког појединачног Јеврејина морала да плати организација Мосад ле Алија Бет. При том је држава редовно спречавала емиграцију висококвалификованих појединаца, Ionescu, Magdalena, „The Jewish emigration from Romania in the context of Israel's creation“, у: *Valahian Journal of Historical Studies*, 15, 2011, стр. 129. Између 1948. и 1951. године Румунију је, и поред променљивих услова емиграције, напустило приближно 118.000 Јевреја, Oltean, Anca, „The Jews of Romania and their Immigration to Israel 1948–1952“, у: *Eurolimes*, 11, 2011, стр. 43. Мађарски режим је формално свакоме признавао право на слободну емиграцију, али је истовремено спроводио и антиционистичку пропаганду по угледу на Совјетски Савез. Ситуацију у Мађарској је, међутим, умногоме дефинисао свеобухватни антисемитизам, који је и после рата био приметан у друштву. Комунистичка партија Мађарске проглашење независности Израела није сматрала за догађај који би требало битно да утиче на њену миграциону политику, те је после 1950. године Јеврејима забрањено исељавање под било којим условима, Oltean, Anca, „Aspects from the Life of Romanian and Hungarian Jews during the Years 1945–1953“, *Eurolimes*, 11, 2011, Supplement 2, стр. 183. Једино се миграциона политика бугарског режима може донекле сматрати за аналогну југословенском примеру. У Бугарској је, међутим, комунистичка партија већ од 1944. вршила притисак на јеврејску заједницу, а посебно на ционистичку струју унутар ње. Врбовањем водећих циониста, Комунистичка партија Бугарске покушала је да их у потпуности неутрализује. Највећи део бугарских Јевреја је, иако политичко лево оријентисан, са скепсом гледао на комунистички режим. Приближно 40.000 од 45.000 Јевреја,

Индириктна критика изнета у југословенској штампи на рачун режима у земљама Источног блока мора се схватити и као посредно истицање супериорности југословенског схватања социјализма у односу на модел који је развијан у земљама совјетске интересне сфере. Последњи опроштајни телеграм исељеника у Израел садржи и једину директну контекстуализацију процеса емиграције у околности југословенско-совјетског конфликта.

Емигранти петог таласа, у телеграму упућеном Јосипу Брозу, себе су дефинисали као „искрене поборнике за ширење истине о данашњој Југославији и њеном изворном и успешном путу ка изградњи социјализма“.⁴⁵ На разматране задатке које је исељеничка заједница номинално требало да испуни надовезала се улога носилаца „истине“ о југословенској држави. У тренуцима када је већ било јасно да се Југославија неће вратити под окриље Источног блока, штампа је истакла идеју да исељеници морају у новој домовини активно оспоравати оптужбе које су на рачун Комунистичке партије Југославије упућене у Резолуцији Информбироа.

Чланак који је „Политика“ објавила у октобру 1952. обједињује најважније аспекте приступа југословенске штампе питањима везаним за организовано исељавање у Израел. Доследно посматрана као средство пропаганде у служби модификоване спољне политике Југославије, емиграција у Израел је коначно отворено стављена у службу оспоравања оптужби изнетих у Резолуцији Информбироа.

Закључак

Приступајући теми исељавања у Израел, штампа у Југославији је била крајње уздржана. Тим поводом су објављена свега четири чланка, што је представљало скоро дословно игнорисање процеса који је на кључан начин променио слику југословенске јеврејске заједнице после рата. Међутим, чак и у тим малобројним чланцима, који су били ограниченог обима, исељавање је пало у други план, у корист истицања одређених импликација спољњег и унутрашњег политичког положаја Југославије.

Динамика извештавања о организованој емиграцији југословенских Јевреја у Израел открива специфичне промене у југословенској спољној политици између 1948. и 1952. године. Како општи оквир сукоба са Совјетским Савезом, тако и амбивалентан став југословенске дипломатије према подручју Блиског истока, условили су да исељавање у Израел буде скоро потпуно игнорисано. Тек

колико је после рата настањивало Бугарску, искористило је прилику да се 1948/1949. упути у Израел, Haskell, Guy, *From Sofia to Jaffa*, Detroit 1994, стр. 120–124.

⁴⁵ Оригинал тог телеграма није сачуван у документима Архива Јеврејског историјског музеја који се тичу организованог исељавања југословенских Јевреја у Израел.

када је, почетком педесетих година, Југославија почела прецизније да дефинише спољну политику независно од некадашњег совјетског узора, те да интензивно сарађује са Израелом, емиграција југословенских Јевреја поново је пронашла своје место у штампи. Чак и у том тренутку је организована емиграција завредила тек минималну пажњу, највероватније да се не би угрожавао принцип еквидистанце на коме је била утемељена југословенска спољна политика на простору Блиског истока.

Одређена еволуција у начину доживљавања исељавања у Израел приметна је у садржају чланака објављених у југословенској штампи. Сва четири објављена чланка представљају цитате из опроштајних телеграма јеврејских исељеника упућених Јосипу Брозу Титу, који су сами по себи били репрезентативан облик пропаганде. Идеје које је штампа из тих телеграма издвајала показују развој схватања претпостављене улоге исељеника у Израел, односно потреба југословенске државе. Најпре дефинисани као посредници и трајна веза између две државе, до петог таласа организоване емиграције, исељеници су били задужени да индиректно бране спољнополитичке интересе државе коју су напустили, оспоравајући оптужбе изнете у Резолуцији Информбироа.

Мада је организована емиграција у Израел до самог краја остала на маргинама интересовања југословенске штампе, извештавање о том процесу на специфичан начин осликава комплексну спољну и унутрашњу политичку ситуацију у којој се Југославија налазила крајем четрдесетих и почетком педесетих година. Циљано игнорисање или, пак, уздржано извештавање о исељавању у Израел показује само колико је доследно југословенска штампа у организованој емиграцији тражила њене могуће и очекиване импликације.

Summary

Milan Radovanovic

The Sound of Silence – The Yugoslav Press on the Organized Migration of the Jews from Yugoslavia to Israel (1948–1952)

The process of organized migration to Israel was the most dramatic change that the Yugoslav Jewish community had gone through after the Holocaust. Between 1948 and 1952, in five waves of mass emigration, around 7.500 Jews, almost the half of the war survivors left Yugoslavia for Israel.

The Jews have migrated to Israel during the period extremely important for defining the Yugoslav foreign policy in the post-war world. The process of organized migration was intensified in the aftermath of the conflict with the Soviet Union and search of the Yugoslav regime for the alternative diplomatic support.

This paper analyses the Yugoslav press coverage of the organized emigration of the Jews to Israel. The quantitative and qualitative aspects of all questions of the emigration have been analyzed respectively. The focus of the article was the approach of the press to the process of migration, regarding the specific situation of Yugoslavia after the split with the Soviet Union and consequent attempts for development of an independent foreign policy.